

LIBRIS

We know
books

ALBA IULIA CATRINEL POPESCU

**ANALIZA GEOPOLITICĂ
ȘI SECURITARĂ
A ORIENTULUI MIJLOCIU**

studiu științific

EDITURA MILITARĂ
BUCUREȘTI, 2024

<i>Aspecte metodologice</i>	9
CAPITOLUL 1	
ORIENTUL MIJLOCIU – REPERE CONCEPTUALE	13
1.1. Originea conceptului intitulat Orient Mijlociu	13
1.2. Concepte conexe: Orient, Semiluna fertilă, Levant, Orient Apropiat, Extrem Orient, Lume arabă, Maghreb și Mashriq	14
1.3. Asimilarea în spațiul public a conceptului și sintagmei „Orient Mijlociu”	18
1.4. Evoluția conceptului de Orient Mijlociu	20
1.4.1. Delimitarea spațiului de referință: MENA, Marele Orient Mijlociu Extins.....	20
1.4.2. Structura spațiului de referință: „Planul Bernard Lewis”, Noul Orient Mijlociu, Noul Orient Mijlociu Extins	23
CAPITOLUL 2	
CARACTERISTICI GEOGRAFICE ȘI RESURSE. POPULAȚIE	29
2.1. Caracteristici geografice și resurse	29
2.1.1. Egiptul	31
2.1.2. Levantul și Ciprul.....	33
2.1.3. Platoul Anatolian.....	38
2.1.4. Peninsula Arabă	40
2.1.5. Mesopotamia	46
2.1.6. Platoul Iranian	49
2.1.7. Concluzii sumare	51
2.2. Populația Orientului Mijlociu	52
2.2.1. Aspecte de demografie formală.....	52
2.2.2. Aspecte de demografie socială. Faliile confesionale	56
2.3. Concluzii sumare	71

CAPITOLUL 3

SUCCINTĂ ISTORIE A REGIUNII.....	75
3.1. Paleoliticul	75
3.2. Neoliticul	76
3.3. Perioada antichității	76
3.4. Epoca elenistică	79
3.5. Evul mediu islamic	82
3.6. Epoca renașcentistă	87
3.7. Epoca industrială	89
3.8. Epoca modernă	92
3.9. Epoca atomică	96
3.10. Epoca informațională	100
3.11. Concluzii sumare	102

CAPITOLUL 4

IDENTITĂȚILE GEOPOLITICĂ, GEOSTRATEGICĂ, CIVILIZAȚIONALĂ ȘI GEOECONOMICĂ ALE ORIENTULUI MIJLOCIU.....	103
4.1. Identitate geopolitică	103
4.1.1. Analiza geodeterministă.....	104
4.2. Identitate geostrategică	108
4.2.1. Puncte/zone cu valoare geostrategică deosebită	114
4.3. Identitate civilizațională	119
4.4. Identitate geo-economică	122
4.4.1. Coridoare geo-economice istorice	123
4.4.2. Coridoare geo-economice moderne	126
4.5. Concluzii sumare	140

CAPITOLUL 5

JUCĂTORII ACTIVI GEOSTRATEGIC ÎN REGIUNEA ORIENTULUI MIJLOCIU	143
5.1. Jucătorii statali	144
5.1.1. Puterile dominante regionale și globale.....	144
5.1.2. Puterile secundare regionale și extraregionale.....	152
5.1.3. Puteri minore cu importanță geostrategică și civilizațională deosebită	155
5.1.4. Puteri minore – Qatar, Cipru, Liban, Bahrain, Kuwait, EAU.....	157
5.1.5. State valoroase geostrategic, dar eșuate ca urmare a conflictelor nepacificate – Siria, Yemen	160
5.1.6. Calitatea democrației în regiunea Orientului Mijlociu	162
5.2. Jucători non-statali	165
5.2.1. Organizații nonguvernamentale	165
5.2.2. Corporații și companii	174
5.2.3. Organizații internaționale	174

5.2.4. Organizații internaționale sectoriale	177
5.2.5. Structuri supra-statale	183
5.2.6. Alianțe militare	184
5.3. Concluzii sumare.....	185

CAPITOLUL 6

MIZELE GEOPOLITICE, GEOSTRATEGICE, GEOECONOMICE, SISTEMELE GEOPOLITICE/COMPLEXELE DE SECURITATE

ȘI DINAMICILE AFERENTE	187
6.1. Mizele geopolitice, geostrategice, geoeconomice.....	187
6.2. Sistemele geopolitice/complexele de securitate.....	187
6.2.1. Sisteme geopolitice mediu – orientale (sub-civilizaționale)	189
6.2.2. Sisteme geopolitice de frontieră (inter și intra-civilizaționale).....	205
6.2.3. Sisteme geopolitice supra-regionale (civilizaționale)	213
6.3. Exemple de dinamici geopolitice regionale	214
6.3.1. Dinamica geopolitică generată de miza controlului apei potabile. Studiu de caz: Competiția privind apele Nilului	214
6.3.2. Disputa dintre Iran și Kuwait privind zăcămintul de hidrocarburi Durra/Arash din Golful Persic	228
6.3.3. Diferendul teritorial egipteano-sudanez privind Triunghiul Hala'ib....	230
6.3.4. Diferendul geopolitic egipteano-libian	231
6.3.5. Puciul secular de la Cairo	232
6.3.6. Conflictul civil internaționalizat din Yemen	234
6.3.7. Coridoarele infracționalității organizate și terorismului din nordul Africii.....	235
6.3.8. Programul nuclear iranian	236
6.3.9. Conflictul israeliano-palestinian. Studiu de caz – „Intifada HAMAS”	240
6.3.10. „Apusul kemalismului și viitorul de «zonă gri» al Turciei”	257
6.4. Concluzii sumare.....	286

CAPITOLUL 7

ÎN LOC DE CONCLUZII: TENDINȚE POTENȚIALE DE EVOLUȚIE ALE DINAMICILOR GEOPOLITICE ACTUALE

7.1. Faliile lumii islamice	289
7.2. Competiția pentru resurse	292
7.3. Aspecte de ordin securitar	293

<i>Bibliografie selectivă</i>	297
-------------------------------------	------------

ORIENTUL MIJLOCIU – REPERE CONCEPTUALE

Conceptul de Orient Mijlociu este pur geopolitic. A pătruns în discursul academic și politic la începutul secolului al XX-lea și se referă la zona geopolitică unitară și distinctă cuprinsă între Magreb și Asia de Sud.

Ca și în cazul altor concepte specifice limbajului securitar și geopolitic, Orientul Mijlociu nu beneficiază de o definiție unanim recunoscută. Limitele sale geografice au suferit transformări de la un deceniu la altul, în funcție de centrul de greutate al jocului geopolitic global. La origine, el reprezenta spațiul circumscris Golfului Persic, dintre Arabia și India.

1.1. Originea conceptului intitulat Orient Mijlociu

Autorul oficial al conceptului și al sintagmei „Orient Mijlociu” este amiralul american Alfred Thayer Mahan (1840-1914), teoreticianul puterii maritime și fondatorul școlii americane de geostrategie. În iunie 1902, în contextul amplificării *Marelui Joc Central-Asiatic* al competiției geopolitice dintre Imperiile Țarist și Britanic, Mahan a publicat studiul intitulat *The Persian Gulf and International Relations (Golful Persic și relațiile internaționale)*, în care a afirmat importanța strategică a coridorului maritim persan pentru conțenția Imperiului Țarist și preservarea dominației britanice în Oceanul Indian, ca urmare a conexiunii sale geografice cu valea Eufratului, cu Levantul și sudul Persiei: „Golful are o relație foarte specială cu valea Eufratului și cu orice drum care îl străbate venind din Levant; și această relație este împărțită de sudul Persiei, ca urmare a efectului politic al mandatului său asupra controlului Golfului”¹. În contextul operaționalizării acestui coridor strategic, spune Mahan, „Orientul Mijlociu, dacă pot folosi un termen pe care nu l-am mai văzut, va avea nevoie, într-o zi, de Malta, precum și de Gi-

¹ Alfred T. Mahan, *Retrospect and Prospect. Studies in International Relations, Naval and Political*, Little, Brown and Comp., Boston, 1902, p. 236, <https://archive.org/details/retrospectprospe-00maha/page/216/mode/2up>, accesat la data de 21.07.2023.

braltar”². Cu toate acestea, există voci care susțin că sintagma amintită ar fi fost utilizată în anii 1850, în cadrul *Biroului britanic pentru India*. Fără dovezi, însă.

Esențialmente eurocentric, conceptul a fost rapid asimilat de diplomația britanică și, mai apoi, de *Societatea Regală de Geografie* din Londra. Sir Ignatius Valentine Chirol (1852-1929), diplomat și istoric britanic, este unul dintre promotorii acestui concept, pe care l-a redefinit ca fiind spațiul cuprins între Mesopotamia și Birmania. În anul 1903 a publicat volumul intitulat *The Middle Eastern question or some political problems of Indian defence (Chestiunea Orientului Mijlociu sau unele probleme politice ale apărării indiene)*, în care a afirmat rolul strategic central al Indiei, a cărei poziție geografică „o va împinge tot mai mult în prim-planul politicii internaționale” și pe cel al Orientului Mijlociu, „adică acele regiuni din Asia care se extind până la granițele Indiei sau determină accesul către India și care, prin urmare, sunt legate de problemele politice indiene, precum și de apărarea sa militară. Problema Orientului Mijlociu este în sine doar o parte dintr-o întrebare mult mai mare de care depinde viitorul Asiei. [...] Este continuarea aceleiași întrebări cu care am avut de-a face mai de mult în Orientul Apropiat. Este strâns legată de evoluțiile internaționale și de rivalitatea în Orientul Îndepărtat. Este rezultatul acestei proiecții constante a forțelor europene – morale, comerciale și militare – în Asia”³.

1.2. Concepte conexe: Orient, Semiluna fertilă, Levant, Orient Apropiat, Extrem Orient, Lume arabă, Maghreb și Mashriq

Conceptul de „Orient” este un produs ideatic al școlii geostrategice talasocratice anglo-americane, în mod special a celei britanice.

Etimologic, provine din latinescul *oriens* și înseamnă „locul de unde răsare Soarele [...] spațiul geografic situat la est față de un punct de referință”⁴.

Mai exact, el descrie spațiul costier al masei continentale a Emisferei Estice, situat la est de Europa. Cuprinde ținutul costier al Asiei laolaltă cu teritorii aflate în spațiul de convergență al celor trei continente care alcătuiesc uscatul Emisferei Estice.

Teritorii cunoscute sub numele de „semiluna fertilă”⁵, un spațiu de convergență în formă de arc, cu unul dintre vârfuri situat în dreptul țărmului estic al Mediteranei și celălalt spre Golful Persic, străbătând ținuturile biblice ale Palestinei, Asiriei, Mesopotamiei, Babiloniei și Egiptului. Cu alte cuvinte, „semiluna fertilă” este alcătuită din Valea și Delta Nilului, Levant și Mesopotamia. Un ținut mitic,

² *Ibidem*, p. 237.

³ Valentine Chirol, *The Middle Eastern question or some political problems of Indian defence*, John Murray, Albemarle Street, London, 1903, p. 5, <https://digitalcommons.unomaha.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1142&colab=ntext=afghanuno>, accesat la data de 21.07.2023.

⁴ ***, *Orient*, Dexonline, <https://dexonline.ro/definitie/orient>, accesat la data de 21.07.2023.

⁵ Denumire formulată de arheolog american James Henry Breasted (1865-1935).

supranumit „leagănul civilizațiilor”, în care omul primitiv s-a sedentarizat, a inventat roata, a devenit agricultor, a început să scrie și a creat primele comunități obștești (vezi harta din Fig. 1).

Fig. 1: Harta Levantului creată de Ptolemeu – reproducere din 1486 de Johann Reger⁶

Fig. 2: Semiluna fertilă⁷

⁶ ***, NLI Quarta Asia tabula.jpg, accesat la data de 21.07.2023.

⁷ ***, <https://ecdn.teacherspayteachers.com/thumbitem/Poster-Fertile-Crescent-1874526-1468954889/original-1874526-1.jpg>, accesat la data de 27.07.2023.

În analiza curentă, „semiluna fertilă” include Israel, Palestina, Irak, Siria, Liban, Egipt și Iordania, precum și regiuni înconjurătoare aparținând Turciei și Iranului (vezi harta din Fig. 2).

Principalele surse de apă potabilă din regiune sunt fluviile și râurile Nil, Tigru, Eufrat și Iordan. Concavitatea internă este stabilită de deșertul sirian la sud. Concavitatea externă este delimitată de ținuturile muntoase anatoliene și ale Armeniei la nord, deșertul Sahara la vest, Sudanul la sud și platoul iranian la est.

Fig. 3: Levantul⁸

Geografic, conceptul numit „Orient” descrie spațiul costier cuprins între sistemul Strâmtoarelor Turcești – Canalul Suez și Marea Ohotsk (cu extensie spre Strâmtoarea Bering) și a fost inițial structurat în trei regiuni:

- *Oriental Apropiat*, corespunzător Turciei, Ciprului și *Levantului* – adică teritoriul situat la sud de Munții Taurus, între Marea Mediterană la vest și Deșertul Arabiei și Mesopotamia superioară la est, alcătuit din Israel cu Teritoriile Palestiniene (Cisiordania și Fâșia Gaza), Iordania, Liban, Siria, la care se mai poate adăuga Peninsula Sinai – o regiune de graniță între Levant și Egipt (vezi harta din Fig. 3);

✓ din perspectiva maritimă, *Oriental Apropiat* este riveran Mării Mediterane. Unii autori includ în componența sa Peninsula Balcanică⁹, Grecia¹⁰ și Egiptul¹¹;

⁸ ***, <https://freeradiopeace.com/images/Levant.jpg>; <https://www.welt-atlas.de/datenbank/karten/en/karte-0-9039-en.gif>, accesate la data de 27.07.2023.

⁹ Peter Mansfield, *O istorie a Orientului Mijlociu*, Editura Humanitas, București, 2015, p. 12.

¹⁰ ***, *Middle East*, Britannica, <https://www.britannica.com/place/Middle-East>, accesat la data de 27.07.2023.

¹¹ Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, ediția a VI-a, 1929.

✓ geostrategul britanic Halford J. Mackinder (1861-1947) îl descrie ca fiind teritoriul delimitat de cele *cinci mări ale Eurasiei*: Caspică, Neagră, Mediterană, Roșie și Persiană (Golful Persic)¹²;

- *Orientul Mijlociu*, teritoriul alcătuit din Arabia (Peninsula Arabă), Persia (Iran), Mesopotamia (Irak), Afganistan și Pakistan, riveran Oceanului Indian;
- *Extremul Orient* sau *Orientul Îndepărtat*, spațiul circumscris Chinei, Peninsulei Coreene și Japoniei, riveran spațiului oceanic Indo-Pacific, situat la est de frontiera dintre India și Myanmar (vezi harta din Fig. 4).

Fig. 4: Harta Orientului Îndepărtat¹³

Un alt concept conex este *al-ummah al-'arabiyyah* – *lumea arabă*, care se suprapune teritorial peste spațiul de referință al Orientului Mijlociu. *Lumea arabă* reprezintă ansamblul statelor vorbitoare de dialecte ale limbii arabe, situate între Oceanul Atlantic la vest, Marea Mediterană în nord, Marea Arabiei la est și Cornul Africii și Oceanul Indian în sud-est (vezi harta din Fig. 5). Chiar dacă nu este omogenă etnic, prin prezența alături de populația majoritară de origine arabă

¹² Halford J. Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, publicat de The Geographical Journal, vol. 170, No. 4, December 2004, pp. 307-308 (variantea originală 431-432), https://www.iwp.edu/wp-content/uploads/2019/05/20131016_MackinderTheGeographicalJournal.pdf, accesat la data de 23.07.2023.

¹³ ***, <https://www.welt-atlas.de/datenbank/karten/en/karte-0-9039-en.gif>, accesat la data de 23.07.2023.

și a altor grupuri etnice precum berberii, tuaregii, kurzii, somalii etc., lumea arabă este omogenă confesional, toate aceste state fiind musulmane, majoritar sunnite. Lumea arabă este structurată în două regiuni, *Maghreb* – *ținutul de apus*, populat majoritar de berberi, alcătuit din Maroc, Algeria, Tunisia, la care se adăugă vestul Libiei, Mauritania, Sahrawi, și *Mashriq* – *ținutul răsăritului*, alcătuit din Egipt, Siria, Teritoriile Palestiniene (Cisiordania și Fâșia Gaza), Liban, Iordania, Irak, Arabia Saudită, Kuweit, Bahrain, Emiratele Arabe Unite (EAU), Oman, Sudan, Djibouti, Somalia, Ciad, Arhipelagul Comorelor, Yemen, Qatar.

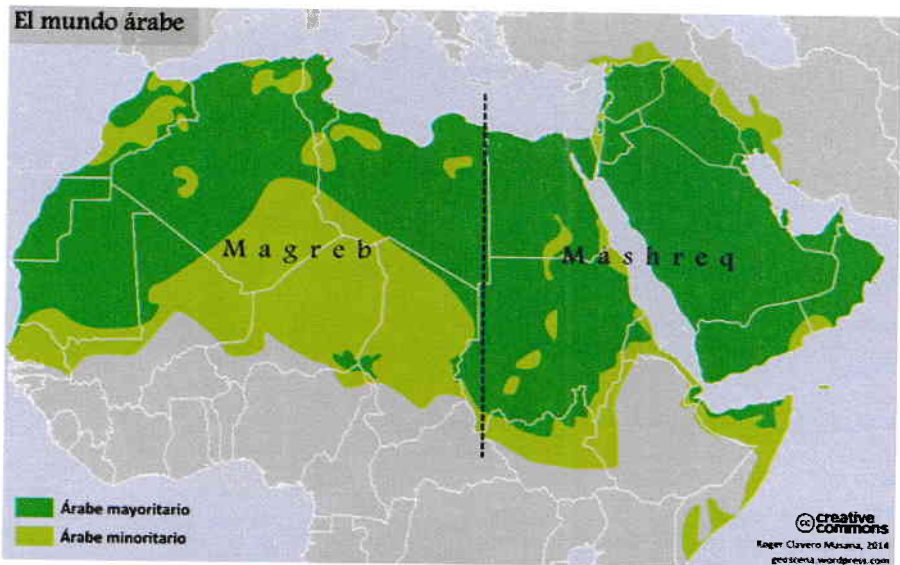

Fig. 5: Lumea arabă cu Maghreb și Mashriq¹⁴

1.3. Asimilarea în spațiul public a conceptului și sintagmei „Orient Mijlociu”

Sintagma „Orient Mijlociu” a pătruns în mediul militar la sfârșitul anilor 1930. În iunie 1939, britanicii au înființat Comandamentul Orientului Mijlociu, cu sediul în capitala Egiptului, Cairo. Misiunea sa a fost de a comanda forțele terestre și de a se coordona cu comandamentele navale și aeriene britanice din Orientul Mijlociu și Mediterana Levantină. După noiembrie 1942, prin atragerea forțelor americane în război, structura de comandă a fost redenumită *Comandamentul Aliat al Orientului Mijlociu*, consfințind conceptul și în rândul armatei americane¹⁵.

¹⁴ Roger Clavero Masana, 2014, <https://geoscena.files.wordpress.com/2014/02/mundo-c3a1rabe1.png>, accesat la data de 27.07.2023.

¹⁵ ***, *Allied Middle East Command*, Encyclopedia.com, <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/allied-middle-east-command>, accesat la data de 27.07.2023.

În anul 1946, în Washington, D.C., arhitectul George Camp Keiser (1901-1956) a înființat *Institutul pentru Orientul Mijlociu*¹⁶, care a reunit personalități remarcabile din lumea academică și politică americană precum secretarul de stat Christian A. Herter (1895-1966), ambasadorul George Allen (1903-1970), profesorii Harvey P. Hall (1910-1975) și Halford L. Hoskins (1892-1967). În anul 1970, în cadrul institutului a fost creat *International Journal of Middle East Studies* (*Jurnalul Internațional de Studii despre Orientul Mijlociu* – IJMES), prima publicație dedicată analizei dinamicilor geopolitice și securitare din regiune. Apariția acestui jurnal a fost consecința creșterii interesului public pentru această regiune, foarte bogată în hidrocarburi și intens disputată între blocurile politice care configurau lumea postbelică.

Războaiele arabo-israeliene din 1967 și 1973 și, mai târziu, evenimentele anilor 1978-1979 – acordul de pace israeliano-egiptean de la Camp-David din 1978, Revoluția Islamică din Iran, Asediul Marii Moschei din Mecca și invazia sovietică din Afganistan din 1979 – au condus la o proliferare de publicații, *think tank*-uri și organizații dedicate studiului Orientului Mijlociu, printre care: Institutul American Enterprise, Institutul Brookings și Centrul pentru Studii Strategice și Internaționale (C.S.I.S.), Centrul pentru Studii Arabe Contemporane al Universității Georgetown etc.¹⁷

În plan politic, americanii au folosit în premieră sintagma „Orient Mijlociu” în 5 ianuarie 1957, în contextul *Crizei Suezului*, când președintele Dwight D. Eisenhower (1890-1969) a susținut discursul intitulat „Special Message to the Congress on the Situation in the Middle East” („Mesaj special către Congres privind situația din Orientul Mijlociu”). Discurs care a configurat doctrina Eisenhower prin care s-a consfințit intervenționismul militar și economic american în sprijinul statelor amenințate de un terț agresor, în speță puterea sovietică. În acest mesaj, Orientul Mijlociu este descris ca „răscrucea continentelor din Emisfera Estică. Canalul Suez permite națiunilor din Asia și Europa să continue comerțul esențial pentru ca aceste țări să mențină economii bine încheiate și prospere. Orientul Mijlociu asigură o poartă între Eurasia și Africa. Conține aproximativ două treimi din zăcămintele de petrol cunoscute în prezent ale lumii și, în mod normal, furnizează nevoile de petrol ale multor națiuni din Europa, Asia și Africa. Națiunile Europei depind în mod deosebit de această aprovizionare, iar această dependență se referă atât la transport, cât și la producție!”¹⁸.

¹⁶ ***, *A History of the Middle East Institute*, <https://www.mei.edu/history>, accesat la data de 27.07.2023.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Dwight D. Eisenhower, *Special Message to the Congress on the Situation in the Middle East*, 5 ianuarie 1957, The American Presidency Project, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/special-message-the-congress-the-situation-the-middle-east>, accesat la data de 27.07.2023.

1.4. Evoluția conceptului de Orient Mijlociu

De-a lungul timpului, conceptul de Orient Mijlociu a suferit transformări în privința delimitării și structurii spațiului de referință.

1.4.1. Delimitarea spațiului de referință: MENA, Marele Orient Mijlociu Extins

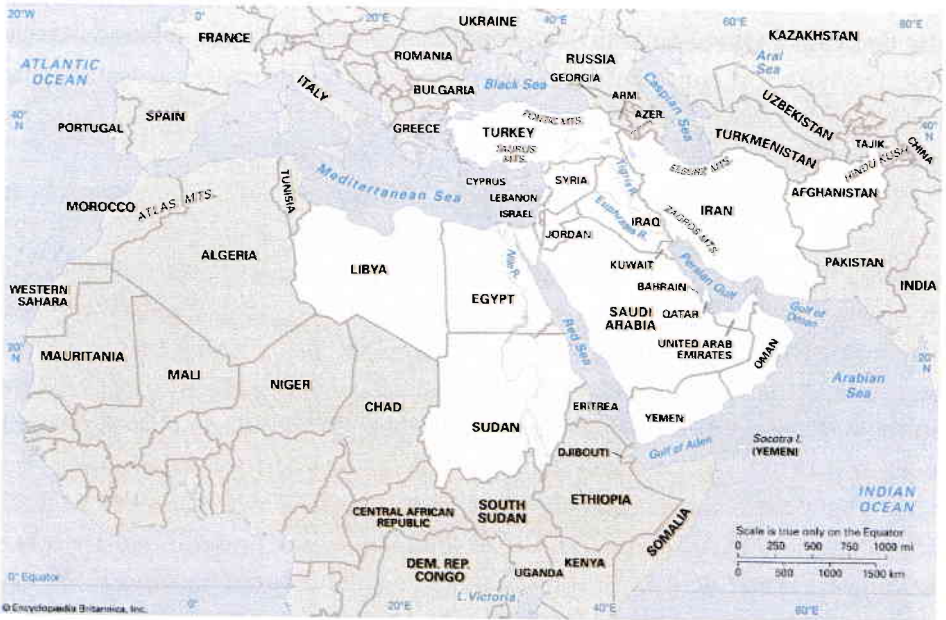

Fig. 6: Orientul Mijlociu în varianta mai extinsă¹⁹

De asemenea, s-a configurat și o variantă ceva mai extinsă a Orientului Mijlociu, care include Sudanul, Libia și Afganistanul, spații de convergență cu Africa Subsahariană, Maghrebul și Asia de Sud (vezi harta din Fig. 6).

Și, nu în ultimul rând, trebuie menționate și cele două variante extinse ale spațiului circumscris Orientului Mijlociu:

- *Orientul Mijlociu și Africa de Nord (MENA)*, care cuprinde și Maghrebul (vezi harta din Fig. 7);
- *Marele Orient Mijlociu (Greater Middle East)*, care include și Maghrebul, Cornul Africii, Mauritania, Afganistan, Pakistan, Caucazul de Sud și Asia Centrală (vezi harta din Fig. 8). Conceptul a fost configurat în perioada administrației americane George W. Bush (2001-2009), în contextul declanșării „războiului împotriva terorismului”, pentru a descrie spațiul potențial de urgență a islamismului jihadist.

¹⁹ ***, <https://cdn.britannica.com/37/109437-050-64B319CA/Middle-East.jpg?w=300>, accesat la data de 27.07.2023.

Fig. 7: Orientul Mijlociu și Africa de Nord²⁰

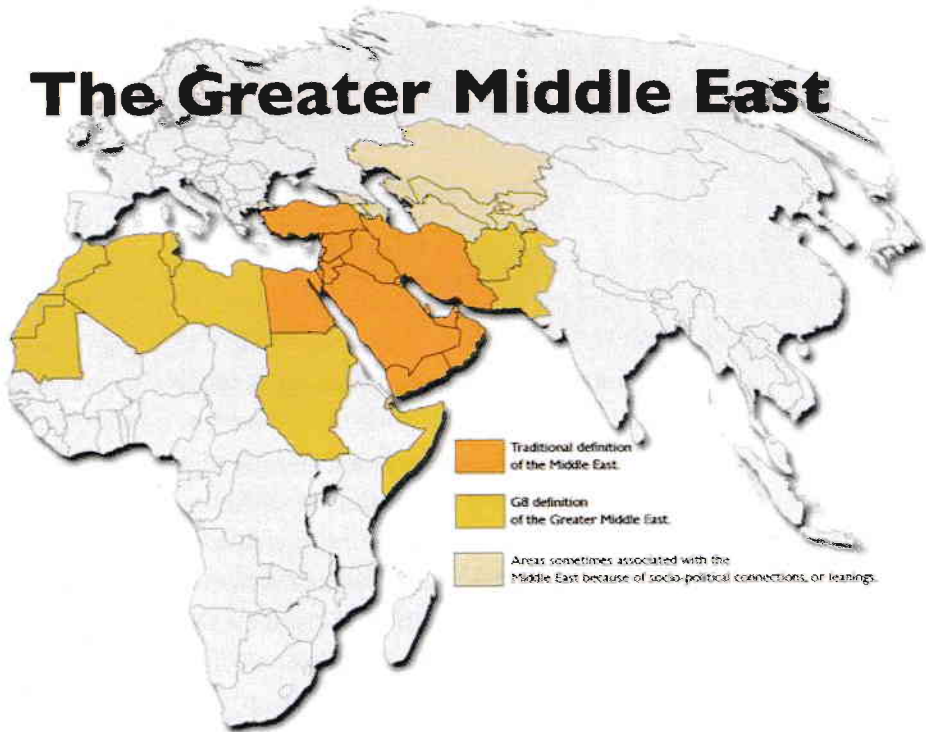

Fig. 8: Marele Orient Mijlociu²¹

²⁰ SAKHRI Mohamed, <https://i0.wp.com/i.imgur.com/Vy0g1hP.jpg>, accesat la data de 23.07.2023.

²¹ ***, <https://qph.cf2.quoracdn.net/main-qimg-0ebe82900b99db5bc599805a192129f2-lq>, accesat la data de 23.07.2023.

Binecunoscutul site „CIA WorldFactBook” include statele Transcaucaziene în componența Orientului Mijlociu și exclude Egiptul. Astfel că, în această variantă, Orientul Mijlociu este alcătuit din: Armenia, Azerbaijan, Bahrain, Emiratele Arabe Unite, Fâșia Gaza, Georgia, Iran, Irak, Israel, Iordania, Kuwait, Liban, Oman, Qatar, Arabia Saudită, Siria, Turcia, Cisiordania și Yemen.²²

Fig. 9: Structura politico-geografică a Orientului Mijlociu²³

În prezent, majoritatea autorilor consideră că Orientul Mijlociu cuprinde 16 state suverane, respectiv: Bahrain, Cipru, Egipt, Emiratele Arabe Unite, Iran, Irak, Israel cu Teritoriile Palestiniene / Autoritatea Palestiniană, Iordania, Kuwait, Liban, Oman, Qatar, Arabia Saudită, Siria, Turcia, Yemen (vezi harta din Fig. 9). Lor li se adăugă și un teritoriul britanic de peste mări, Akrotiri și Dhekelia, două baze militare amplasate pe insula cipriotă. Trebuie specificat că Turcia și Ciprul au o dublă apartenență geopolitică și securitară, de tip mediu-oriental și european.

Această variantă reprezintă formatul teritorial care va face subiectul acestui studiu științific.

²² ***, *Middle East*, „The CIA WorldFactBook”, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/middle-east/>, accesat la data de 23.07.2023.

²³ ***, *WorldAtlas*, <https://www.worldatlas.com/r/w1200-q80/upload/02/70/2f/shutterstock-1168694038.jpg>, accesat la data de 27.07.2023.